
CSIKÓS ORSOLYA

A külkereskedelmi kapcsolat kiépítése az EU tagországaival

A tanulmány az Unió tagállamaival kialakított kereskedelmi kapcsolatok kialakítását és folyamatát dolgozza fel. Napjainkban az integrációval kapcsolatban lefolytatott tárgyalások és az Unió határainak keleti irányú kiterjesztése teszi aktuálissá a téma részletezését. Az EU tagállamai számának bővítésével igyekszik minél nagyobb területre kiterjeszteni a szabadkereskedelmet. A feldolgozott téma a nyugati relációjú külkereskedelmi kapcsolatok kialakulását, térnyerését és alakulását szemlélteti, amely között szerepel a reálgazdasági változások bemutatása, kiemelve a liberalizáció és a működőtőke beáramlás kiemelkedően fontos kérdését. E folyamat számos változáson ment keresztül a közel harminc évet felölelő periódusban.

Magyarország és az EK kapcsolatainak kialakulása és fejlődése

A kapcsolat fejlődése

Magyarország számára a „múltból” a fejlődés, a modernizáció felé vezető talán egyetlen lehetséges út az integráció, azaz Magyarországnak is az Európai Közösség szerves részévé kell válnia.

Az integráció a mozgástér és hatalom kibővítését, a komparatív előnyök kihasználását célozza. A gazdasági és politikai terjeszkedés gondolata korántsem új keletű, már évszázadokkal ezelőtt hódítások, egyességek és királyi házasságok nyitottak utat az országok közötti együttműködéshez.

Európában a XX. század második felében három gazdasági csoportosulás jött létre a II. világháborút követő politikai törésvonalak mentén: az Európai Gazdasági Közösség (EGK¹), az Európai Szabadkereskedelmi Társulás (EFTA),

¹ EGK: nemzetközi gazdasági szervezet, székhelye: Brüsszel, 1958-ban alapította Belgium, Hollandia, Luxemburg, Franciaország, NSZK és Olaszország. 1967-től az ESZAK-kal és a EUROATOM-mal egyesülve EK néven folytatja

és a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa (KGST). Az 1980-as évektől az EGK bizonyult a legerősebb gazdasági csoportosulásnak. A belső piac létrehozása révén az elmélyülő integráció egyre zártabbá vált, a belső határok lebontása viszont fokozta a külső határok megerősödését, így a kívülállókra gyakorolt külgazdasági hatása következtében a periféria államait rendkívüli mértékben foglalkoztatta a kimaradás veszélye.

Az Unió csatlakozások szempontjából Közép-Kelet Európa valójában a német és az orosz területek által behatárolt közös térségként fogható fel. E térség kisállamai sohasem egyesültek önálló integrációban, de nem egyszer képezték részét valamely nagyobb egységnek. E régiót egyetlen külső központnak sem sikerült ténylegesen integrálnia, csupán maga köré kényszerítette, mint alkotórészt. A század végre azonban kezd kirajzolódni az Európai Unió újabb kibővülésének vonala.

Európa integrációs központja a Közös Piac, amely a maastrichti szerződés alappillérein már gazdasági és politikai uniót alkot, valamint az integrációs fejlődés előrehaladtával a nemzetközi kapcsolatoknak új és sajátos alanyává vált.

Az EK külkapcsolatai belső integrációs célokat szolgálnak, mint például a közös kül-, agrár- és szállítási politika, azonban fontos leszögezni, hogy a közösségnek nincs egységes külpolitikája. A külpolitika területén a tagállamok együttműködése érvényesül, amely a szuverén államok külpolitikájának összehangolását, vagy együttes diplomáciai lépések megtételét jelenti. A közösség létrejötte óta hatásköre fokozatosan bővült, de ezzel párhuzamosan a tagországok nemzetközi szerepe sem csökkent. A Közösség kapcsolatait szerződések keretében építette ki a kívülálló országokkal és nemzetközi szervezetekkel, melyek során fontos kérdéssé vált az EK elismerése, ugyanis a nemzetközi megállapodások következtében a kívülálló országok nem térhettek ki az állásfoglalás elől. Az elismerésből fakadó vita részben oka volt a KGST² politikai szembenállásának és távolmaradásának. Tehát a kívülálló államok hallgatólagosan hozták az EK tudomására az elismerésre vonatkozó akaratukat (melynek két formája van: kétoldalú nemzetközi szerződés, amely „de facto” elismerés módja, illetve a diplomáciai kapcsolat felvétele, amely „de jure” elismerésnek tekinthető). A világ országainak túlnyomó többsége diplomáciai viszony keretében ismerte el az EK-t és a ténylegesen meglévő közösségi hatáskörök keretein belül államként kezelte.

célkitűzéseit, majd a maastrichti szerződés 1993. évi életbeléptetését követően Európai Uniónak (EU) nevezzük.

² KGST: (Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa) a volt szocialista országok gazdasági együttműködése céljából 1949-ben alakult szervezet. Székhelye Moszkva volt. A fizetési forgalomban elszámolási egységként a transzferábilis rubelt használta. 1991-ben megszűnt.

Az integráció alapját a vámunió képezte, melynek létrehozása az EK-val nem csupán vámtechnikai kérdés, mivel a közös külső vámtarifa kezelése automatikusan maga után vont a közös kereskedelempolitikában való részvételt. Az EK külkapcsolataiban hosszú időn át gyakorlatilag a Közösség fennállásának első három évtizedében fontos volt az úgynevezett állami kereskedelmű országok csoportja, amely elnevezést az EK önkényesen állapította meg és alkalmazta azon országokra, amelyek tervgazdasági típusú gazdasági rendszert tartottak fenn. Ebbe a kategóriába tartozott Magyarország is, melyen belül az EK nem volt tekintettel a gazdasági különbségekre, tehát a kereskedelmi kapcsolatok szabályozása ezen területeteken diszkriminatív volt. Az EK ezen országok esetében a nem piaci rendszerű mesterséges árképzésre hivatkozva két védelmi intézkedést tartott fenn, ez volt a mennyiségi korlátozás, és az úgynevezett szelektív védzáradék. A politikai szembenállás következtében a fejlett technológia exportját korlátozó COCOM- tilalmakat vezettek be az állami kereskedelmű országokkal szemben.

A KGST országok feltételezhetően ideológiai okokból gátolták, illetve erőteljesen korlátozták a nyugati tőke beáramlását országaikba. E hátrányos kategóriából az EK elismerése és ezzel egyidejűleg kereskedelmi és együttműködési megállapodás kötése volt az egyetlen mód a kilépésre.

A kapcsolat kialakulásának közösségi háttere

Az EK külkapcsolati rendszere az integrációs folyamat során bővült illetve a tagállamok közötti együttműködés intenzitása fokozódott. Azonban hazánk vonatkozásában ez a folyamat hosszú utat járt be, ugyanis az 1970-es években a szovjet érdekszférába sorolt államok nem voltak hajlandóak az EK-val kétoldalú megállapodásokat kötni.

Mintegy húszéves periódus után a kelet-európai politika átalakulása, melynek háttere a szovjet világbirodalom széthullása volt, új dimenziót nyitott az EK terjeszkedése számára. A közösség 1990-es évtized elején rövid idő alatt a régió domináns kereskedelmi partnerévé vált. Magyarország és a Közösség kapcsolatainak alakulását azonban jelentősen befolyásolta a hidegháborús konfrontáció. A Szovjetunióknak külpolitikai és biztonságpolitikai szempontból fontos volt, hogy a II. világháborúban megszerzett közép- és kelet-európai államokat összetartsa, és az így létrehozott szervezetet nagyhatalmi presztízsszemponctokon túl igyekezett elfogadtatni, valamint a tagországainak EK-hoz való kapcsolatait a KGST-n keresztül ellenőrzése alatt tartani. A két szervezet, a KGST és az EK kölcsönös el nem ismerésnek intézményesült formáját a különféle nemzetközi szervezetek és egyezmények képezték. Mindemellett fontos megemlíteni, hogy a kapcsolatok alakulása nemcsak a

szervezetek oldaláról közelíthető meg, hanem a tagállamok szintjén is. Az 1960-as években a két szervezet között a kapcsolat kétoldalú integrációs megállapodások keretében jött létre. Mindennek színtere a kelet-európai beruházási piac volt, ahol nagyjából nyugati beruházási javak importja tette szorosabbá a kelet-nyugati együttműködést. A kooperáció szerződésen alapuló, elvben vállalati szintű kapcsolatként értelmezhető. Olyan együttműködési forma volt, ahol a keleti-fél a nyugatról importált berendezésekkel előállított termékekkel fizetett. Többnyire az ilyen beruházási üzletek szoros állami ellenőrzés alatt álltak. A kapcsolat politikai egyensúlyának problémája az volt, hogy a Szovjetuniót az EK politikai-katonai továbbfejlődésének perspektívái aggasztották. A közösség túlsúlya nyomasztóvá vált, hiszen a nagyobb EK tagállamok gazdasági dominanciái gyakran kihangsúlyozódtak. A közösségi és az egyes KGST országok közötti kapcsolat a politikai ellentétekből adódóan zsákutcába futott, az EK pedig jogi alapra helyezte az állami kereskedelmű országokból származó importra vonatkozó mennyiségi korlátozásait. Mindez gyakorlatilag megnehezítette a „kétoldalú” megállapodások kötésének lehetőségét.

Azonban a '70-es évek olajválsága felszínre hozta az amúgy sem nagy gazdasági teljesítményű tervgazdaságok nyugati technológia-adaptálási nehézségeit. Valamennyi szocialista országban elkerülhetetlenné vált a gazdaság szerkezeti átalakítása és ezzel összefüggésben a külgazdasági nyitás. Az így kialakult kényszerű kereskedelempolitika mind közelebb hozta a KGST-t az EK álláspontjához.

A két közösség viszonyának rendezésére számos kísérlet és kudarc után, 1985-ben indult el egy olyan folyamat, amely a kapcsolatok normalizálására irányult. Mindez két párhuzamos ágon valósult meg, tehát nyilvánvalóvá vált, hogy az EK nemcsak a KGST-vel mint szervezettel épített ki intézményes viszonyt, hanem az európai tagállamaival kívánta normalizálni a kapcsolatait. A harmonizációs folyamat időszaka alatt azonban jelentősen megváltozott a két szervezet tagországai közötti gazdasági kapcsolat, elsősorban az árucseré összetétele és egyensúlya, valamint az egyes KGST-tagországok részaránya a két régió közötti kereskedelemben. Módosult a kooperáció jellege és a két partner gazdaságpolitikai célja is.

Magyarország és a Közösség kapcsolatainak szerződéses keretei

Az EK politikai jelentőségével párhuzamosan gazdasági jelentősége is fokozatosan nőtt Magyarország külkereskedelmében, a preferenciális piacra jutás eredményeként. E kétoldalú kapcsolat fejlődési folyamatának lényegében a két integrációs szervezet közötti lassú, elhúzódó politikai párbeszéd adta meg a keretét. Mindezt a politikai és gazdasági átalakulás gyorsította fel. Úgynevezett

technikai megállapodások formájában Magyarország és néhány más akkori szocialista ország már a '60-as évek végétől kereste a lehetőséget azon hátrányok leküzdésére, amelyek az EK-nak az úgynevezett állami kereskedelmű országokkal szemben alkalmazott diszkriminatív kereskedelempolitikai korlátozásaiból származtak. Az első hivatalos kapcsolat a közös mezőgazdasági politika területén létesült úgynevezett árgarancia megállapodások létrehozásával. Ezen technikai megállapodások értelmében a magyar exportőrök meghatározott árgaranciát nyújtottak az importőrök számára, cserébe az Európai Közösség Bizottsága mentesítette a magyar szállítókat a pótlefölözések alól.

Az első ilyen magyar-EK árgarancia megállapodás 1968-ban jött létre a sertéshúsról vonatkozóan. Két évvel később a magyar borról és a sajtról születtek hasonló jellegű technikai megállapodások. Az árgarancia megállapodások gazdasági jelentőségéből adódóan javultak a magyar termékek piacra jutási feltételei. A megállapodások sajátossága volt, hogy azokat nem közvetlenül a magyar állam vagy kormány szerv kötötte, hanem magyar részről az aláíró fél az adott termék kivitelére kizárólagos jogkörrel rendelkező külkereskedelmi vállalat volt. (Megemlíthető, hogy az egész külkereskedelmet néhány, szakmai területre szakosodott állami külkereskedelmi vállalat bonyolította le.) Ezek a megállapodások az EK elismerését fejezték ki, azonban Magyarország a Szovjetunió felé az árgaranciák technikai jellegű hangsúlyozásával próbálta a politikai jelentőséget minimalizálni.

A '70-es években újabb lehetőségek nyíltak a magyar-EK kapcsolatok számára a Nyugat-Európában válságba került iparágak területén. A kibontakozott kohászati válság nyomán az EK kezdeményezte az első - általános keretmegállapodás híján bizonyos fokig kétes legalitású - úgynevezett ágazati megállapodások megkötését Magyarországgal. Ezen megállapodások rendelkezései azonban a kereskedelempolitika szürke zónájába tartoztak, mivel a piacra jutás lehetőségeit korlátozó tartalommal bírt. A kétes legalitásra utal, hogy az EK hivatalosan nem publikálta a megállapodás létrejöttét.

Hasonló tartalommal, de eltérő jogalapon született a magyar-EK textil-megállapodás, amely a GATT Nemzetközi Textilvereskedelmi Egyezményén alapult. A magyar textiltermékekre vonatkozó ágazati megállapodás önkorlátozó jelleggel szabályozta a Közösség tagországaiba irányuló textíliák maximális mennyiségét. A mezőgazdasági politika területén is létrejöttek ágazati megállapodások, mégpedig 1981-ben a juh- és kecske-szektorra vonatkozóan.

Mindezen megállapodások létrejöttével párhuzamosan 1973-ban csatlakoztunk az Általános Vámtarifa- és Kereskedelmi Egyezményhez (GATT). A tárgyalás célja az volt, hogy Magyarország diszkriminációmentes bejutást nyerjen a GATT tagállamok piacaira. A GATT-csatlakozástól Magyarország azt remélte, hogy a tőkés országokkal folytatott kereskedelemben megszűntetik a hátrányos megkülönböztetést. Azonban ezek a remények

hiúnak, a feltételezések pedig tévesnek bizonyultak, mivel az EGK Magyarországot egészen az 1989-es évekig állami kereskedelmű országgént kezelte.

A magyar-EK intézményes kapcsolat fejlődésének következő állomása az 1988-ban megkötött EGK és Magyarország közötti kereskedelemről, valamint kereskedelmi és gazdasági együttműködésről szóló megállapodás volt. Ez egy átfogó jellegű nemcsak a külkereskedelmi kapcsolatokat szabályzó, hanem e téren túlmutató, széles értelemezett gazdasági kooperáció kiindulási alapja volt. Ez a megállapodás alapvetően "klasszikus" szerződésnek értékelhető, mivel a legnagyobb kedvezmény elvén alapult. E szerződés az ipari termékek kölcsönös kereskedelmére vonatkozott az acél- és a textilipari termékek kivételével, amelyekre a korábbi külön ágazati megállapodások maradtak érvényben, és nem érintette a mezőgazdasági termékeknek az EK agrárrendtartása szerinti szabályozását. Azonban a megállapodás csupán az EGK-val jött létre, ezért az nem terjedt ki a Szén és Acélközösség illetékességébe tartozó termékekre, amelyek esetében a Közösségnek változatlanul jogában állt korlátozások érvényesítése.

A megállapodás fő célja a szokásos nemzetközi kereskedelmi feltételek biztosítása - a diszkriminációmentesség és a kölcsönösség elvének érvényesítése - volt. Ezzel összefüggésben a Közösség vállalta a Magyarországgal szemben fenntartott diszkriminatív korlátozások több menetben történő eltörlését. A szerződés a biztonsági záradék közbeiktatásával lehetővé tette védintézkedések meghozatalát, amely megfelelő védelmet nyújtott a Közösség belső piacának a piaczavarási esetekben. A fokozottságot mutatja, hogy a korlátozások felszámolását 1996-ig tervezte megvalósítani.

A magyar-EK kapcsolatok fejlődése felgyorsult 1989-ben és 1990-ben. A jelentős változásokat Magyarország szempontjából kedvezően megváltozott politikai feltételek okozták. A fejlett ipari országok által kezdeményezett támogatáshoz az EK részéről autonóm lépések kapcsolódtak, melynek első jeleként 1990. január 1-jétől az EK megkönnyítette a magyar termékek bejutását a piacra. Megszüntette a büntető jellegű, az állami kereskedelműnek minősített országokkal szembeni mennyiségi korlátozásokat és felfüggesztette a GATT-országokkal szemben érvényesített úgynevezett nem specifikus, azaz nem diszkriminatív korlátozásokat. A GSP-rendszer kedvezményei jelentős, bár nem számszerűsíthető ösztönzést adtak a hatályuk alá tartozó magyar termékek kivitelének, és nyilvánvalóan hozzájárultak a keleti piacok összeomlásából következő átállási nehézségek megvalósításához. A Magyarországnak nyújtott GSP-kedvezmények az Európai Megállapodás alkalmazásának kezdetéig voltak érvényben.

Mindezen kedvező körülmények gyorsan éreztették hatásukat a magyar-EK kereskedelemben. Ez természetesen összefüggött a keleti piacok 1988-1989-ben már jól érzékelhető válságával és az 1990-ben bekövetkezett hirtelen

összeomlásával. Az Európai Közösség az 1980-as évtized végére Magyarország legfontosabb külgazdasági partnerévé vált. Ezt illusztrálja, hogy a Közösség 1989-ben exportunkban és importunkban egyaránt 25%-kal részesedett. A gyors és nagyméretű váltás nyomán a kiviteli részarány 1990-ben 32%-ra, 1991-re pedig mintegy 44%-ra emelkedett. A részarányváltozás mögött nemcsak a keleti piacok összezsugorodása, hanem az EK-ba irányuló exportunk gyors növekedése is meghúzódik.

A magyar-EK kapcsolatokban 1989 végétől új elemként jelentek meg az OECD-országok pénzügyi támogatásai, melyek PHARE-program néven szerepelnek a köztudatban. Az 1989-1990-es események lényegében a kereskedelempolitikai célok gyors ütemű megvalósulását eredményezték, a PHARE-program pedig megteremtette a pénzügyi-finanszírozási háttérrel az együttműködés feltételeinek kialakításához.

A Társulási Szerződés

A politikai és gazdasági átalakulási folyamatok gyorsasága vezetett - az 1990. évi dublini csúcsertekezleten - ahhoz, hogy az EK felvesse a Magyarországgal kötendő társulási megállapodás gondolatát.

Magyarország 1991-ben írta alá az „Európai Megállapodás” címet viselő magyar-EK társulási egyezményt. Ez a dokumentum - amely egy ideiglenes megállapodásnak köszönhetően azonnal, a parlamenti ratifikációt megelőzően érvénybe lépett - alapvetően Magyarország és az EK közötti ipari szabadkereskedelem létrehozását célozza. A 10 éves tervet a felek több szakaszban, és Magyarország előnyére aszimmetrikus mértékben és ütemezésben tervezik megvalósítani, ami azt jelenti, hogy a Közösség gyorsabban nyújtja a kedvezményeket, amelyeket Magyarország türelmi és felkészülési időt nyerve később viszonz. Az Európai Megállapodás jelentősége abból fakad, hogy nemcsak egy szabadkereskedelmi szerződésre jellemző rendelkezéseket tartalmaz, hanem a kapcsolatok jóval szélesebb körét fedi le.

A társulási szerződés négy alapszabadságra épül: az áruk, a szolgáltatások, a munkaerő és a tőke szabad mozgására. A kereskedelem szabályozása területén a szerződés meghatározza a kereskedelemmel kapcsolatos ügyeket és a szabadkereskedelmet kísérő intézkedéseket: a származási szabályokat, a védzáradékokat, a dömpingeljárást, a szellemi tulajdonnal kapcsolatos kötelezettségeket, a versenyszabályokat, valamint a hátrányos megkülönböztetés tilalmát. A szerződés az ipari termékek vonatkozásában 2000. év végére a Közösség és Magyarország között teljes szabadkereskedelmi övezet kialakítását célozza. Az áruk vámoktól és mindenféle behozatali korlátozásoktól mentesen, szabadon áramlanak. A mezőgazdasági termékeket

illetően a felek kölcsönös kedvezményeket nyújtanak egymásnak. Ezen a téren egyelőre nincs kilátás szabadkereskedelem elérésére, a Közösség agrárpolitikája miatt erre csak a belépéskor számíthatunk. A tőke, a munkaerő és a szolgáltatások áramlását illetően a szerződés rendkívül részletes szabályokat fogalmaz meg, és bizonyos kivételeket is megenged, különösen a letelepedés kérdésével kapcsolatosan.

A társulási szerződés nagy hangsúlyt fektet a jogharmonizáció kialakítására, amelyet elősegít az Unió „ fehér könyve ”.

A megállapodás rendkívül széles együttműködési lehetőséget nyit meg Magyarország számára a nyugati piacok minőségi kívánalmaihoz való felzárkózás előtt nemcsak a műszaki-technológiai fejlesztésekben, hanem a szolgáltatások számos területén is (mint például az energetika, a hírközlés, az idegenforgalom, a képzés stb.).

A szerződés mindemellett a társulási intézményrendszer létrehozásáról is rendelkezik . A megállapodás és a szabadkereskedelmi kapcsolatok kiterjesztése Magyarország számára új és magas fokú integrációs lehetőséget és egyben magas követelményszintet is jelent.

Reálgazdasági változások hatása a külkereskedelemre

A liberalizáció folyamata, hatása és eredménye

Közép- és Kelet-Európa nagy részét, így Magyarországot is külgazdaságilag a KGST integrálta, melynek keretében megfogalmazott politikai indíttatású szempontjai kemény korlátokat szabtak a fejlett piacgazdaságú országokhoz fűződő kapcsolataink területén. Ugyanakkor a KGST nyugati periferiáján látva a nyugat-európai gazdasági szerveződés dinamizmusát, közelebbről érzékelve annak kihívásait és az általa kínált gazdasági esélyeket, igyekeztünk a politikai korlátok tiszteletben tartásával a „de facto” kapcsolat kiépítésében a legtöbbet elérni. Így Magyarország szempontjából már az ‘60-as évek végén megfogalmazódott a kereskedelem liberalizálásának gondolata.

Az első jelentős változás 1968-ban következett be a gazdasági döntéshozatalt decentralizálásával. Az importbeszerzés és az outputértékesítés már nem volt irányított, de még mindig központi engedélyre volt szükség minden új partnerrel való tárgyalás megkezdéséhez. A decentralizáció lehetőséget adott arra, hogy közelebb kerüljünk a világpiachoz, mégis verseny kialakulásáról csak 1981-től beszélhetünk. Ekkor versenyt serkentő központi intézkedések születtek, amely egyrészt azt eredményezte, hogy a szűkülő

adminisztratív kötöttségek által a korábinál jóval liberálisabban kaphattak a termelő vállalatok önálló külkereskedelmi jogot, másrészt vegyes profilú külkereskedelmi vállalatok (kereskedőházak) alakulhattak.

A külkereskedelem liberalizációs folyamatában 1989-től a konvertibilis behozatal 35-40%-a vált liberalizálttá, azaz ezekre a termékekre megszűntek az importengedélyezési eljárások, és így szűkült az úgynevezett kivételi lista, amin olyan termékek és szolgáltatások szerepeltek, amelyek külkereskedelméhez külön engedély volt szükséges.

Az importliberalizálásból kifolyólag a magyar gazdaság szereplői rövid idő alatt rendkívül széles körben lettek a külföldi termékek versenyének kitéve. Ezért a hazai termelők lehetetlen helyzetbe kerültek a külső versenytársakkal szemben. A liberalizációs politika árnyoldala, hogy a behozatal adminisztratív akadályainak megszüntetése nélkül történt meg, hogy azt piackonform, az árrendszeren keresztül ható védelmi eszközökkel lettek volna felcserélve.

E tekintetben a hazai importliberalizálás gyakorlata merőben különbözött a külkereskedelmi nyitás útjára lépő fejlődő országokétól, ugyanis az utóbbiak többségében a külgazdasági nyitás kezdeti szakasza a „vamosításban” állt. Voltaképpen a liberalizálás a vámok fokozatos lebontását jelentette. Ez az, amit Magyarország átlépett és ennek következtében fellépő mikroökonómiai nehézségek kivédésének eszköze az átmeneti vámemelés volt. A kereskedelem liberalizálása az exportöröket abból a szempontból érintette, hogy a '80-as években felszámolták az exporttámogatás csaknem valamennyi nem piackonform, a nemzetközi normákba ütköző módszerét anélkül, hogy a kivitel támogatásának nemzetközileg is elfogadott és alkalmazott eszközeit bevezették volna. Ebből következően a versenytársi pozíció megtartása rendkívül nehéz feladattá vált.

A liberalizációs folyamat azonban nagyon egyenlőtlen volt. Ezt bizonyítja, hogy megindításában és előrehaladásában erősebb volt a spontán tényezők hatása, mint a tudatos, hosszú távra tekintő gazdaságpolitikai szándék. Már az előkészítés időszakát is nagy harc és érdekelletétek jellemezték. Az ellenállás legyőzésében nagy szerepe volt a külső tényezőknek, mivel az előző rendszer utolsó kormányai a külgazdasági liberalizációval bizonyítani kívánták a reformok iránti elkötelezettségüket, az új konzervatív kormány pedig a piacgazdaság gyors kiépítésének szándékát akarta demonstrálni. Mindemellert szerepet játszottak a nemzetközi pénzügyi intézmények, valamint a fejlett nyugati államok elvárásai is. Az előbbieket az adósságszolgálat folyamatosságában, az utóbbiak az exportpiacaik bővítésében voltak érdekeltek. Az importverseny erősödése és annak következményei mellett megfigyelhető volt, hogy a korlátozások feloldása az ipari inputokra és a komplementer importra az addig korlátozottan rendelkezésre álló vagy hiányzó nyugati importhoz való szabadabb hozzájutást könnyítette, exportját pedig segítette különösen a KGST-források bedugulása után.

A külkereskedelmi kapcsolatrendszerünkben, valamint az export-import piaci szerkezetének átalakulásában jelentős szerepet játszott a KGST 1991-ben történő megszűnése. Szétesésének mozzanatai hosszú folyamatot alkottak, de azt is mondhatjuk, hogy a rendszer így is túlélte önmagát.

Áttörést jelentett 1991-től a dollárelszámolásra való áttérés, melynek következtében megszűnt az úgynevezett három piac elkülönültsége - belföldi értékesítés, rubel-, és nem rubel relációjú export - egyben pedig a KGST piacra exportálók kiszolgáltatottsága ugyanakkor védettsége is, amely a világgazdasági integrálódásnak és az exportorientáció kibontakozásának az egyik legsúlyosabb akadályja volt.

A külpiazi kapcsolataink alapvetően átrendeződtek. A nem piacgazdálkodást folytató és átalakuló országok szerepe, beleértve a volt Szovjetuniót is - a térségben lezajlott politikai, gazdasági és társadalmi változások következtében - már a rendszerváltást megelőző időszakban számottevően visszaesett.

A magyar-szovjet kereskedelemre vonatkozó kormánypolitika azonban koránt sem volt egyértelmű 1990-ben, ugyanis ingadozott az egyensúlyi célok érvényesítése és a piac megőrzésének (a forgalomcsökkenés minimalizálásának) prioritása között. Minden esetre a külkereskedelmi reorientáció nagyon fontos kérdéssé vált.

A működőtőke Magyarországon és ennek hatása a külkereskedelem alakulására

Az irányváltás hátterében meghúzódhatnak bizonyos külgazdasági változások, amelyek nem elhanyagolhatóak a külkereskedelmi forgalom alakulásában. Magyarország gazdaságának gyökeres átalakulása - a stabilizáció és a világpiaci versenyképesség megteremtése - csak a külgazdasági nyitás megvalósításával volt lehetséges. Ennek egyik fontos eszköze a külföldi működőtőke bevonása a gazdaságba.

A fejlett országoknak a '80-as években megindult Kelet-Közép-Európába irányuló működőtőke beruházásai a '90-es évek elejétől váltak egyre intenzívebbé. E régió országaiban - amelyhez Magyarország is tartozik - a tőkebevonástól (is) várták a gazdasági fejlődés, a piacgazdasági átalakulás felgyorsulását. A liberalizáció a tőkebeáramlás gyors növekedését eredményezte, azonban a beáramló tőke mennyisége részben összefüggésben volt a liberalizáció időzítésével - amiben Magyarország élen járt.

Más lényeges szempontok is szerepet játszanak az idegen tőke vonzásában, így például a politikai stabilitás, a befogadó gazdaság nagysága, helyzete, kilátásai, az infláció mértéke, a gazdaságpolitika beszámíthatósága és

vállalkozásbarát jellege, a szabályozás átláthatósága, az infrastruktúra fejlettsége, a bürokrácia működése, és még sorolhatnánk.

Magyarországon nem minden tekintetben voltak a legkedvezőbbek a beruházási döntéseket befolyásoló tényezők, mégis az itteni külföldi beruházások a legnagyobbak. Összességében a Kelet-Európába irányuló működő tőke zöme a visegrádi országokba irányult, ez Magyarország esetében jelentősen meghaladta a két társországét.

Külföldi befektetésekre Magyarországon 1972. óta van lehetőség, 1988. végéig azonban mindössze 176 külföldi érdekltségű vállalatot regisztráltak. A mérsékelt külföldi érdeklődés számos korlátozással függött össze, például ilyen volt a többségi külföldi tulajdoni hányad tilalma, a szektorális megkötések, de főleg a piacgazdaság alapvető jogi, intézményi kereteinek a hiánya. 1988. viszont fordulópontot jelentett, ugyanis az új, európai viszonylatban is liberálisnak tekinthető, a külföldi befektetéseket szabályozó törvény következtében a beáramló tőke és a külföldi tőkével működő vállalatok száma évről évre megduplázódott. 1989. végén már 1349 külföldi érdekltségű cég (vegyes vállalat vagy tisztán külföldi tulajdonú vállalat), az összes magyarországi vállalat 9,3%-a volt jelen a gazdaságban. Ez a jelenség tovább folytatódott a következő években, arányuk azonban a nemzeti vállalathoz képest nem nőtt tovább, mivel a hazai vállalatok is egyre nagyobb számban jelentek meg. A vegyesvállalatban működő, kumulált (apportot is tartalmazó) külföldi befektetések értéke is megduplázódott, de a tőkebeáramlás már nem annyira az új vállalatok létesítése, hanem a meglévőkbe való befektetések révén nőtt. A '90-es évek első felében a belpolitikai változások okozta bizonytalanság a tőkebeáramlás lassulását eredményezte.

Azonban bizonyos tendenciaváltozás is végbement a további években, mivel a külföldi tőke több termék belföldi gyártásában már domináns szereppel rendelkezett, az új beruházók között mérséklődött a csupán „piacot vásárlók” száma. Mégis felmerülhet a kérdés, hogy a nyugati beruházók vonzalma nem csak a szovjet piac meghódításának eszközét látták a magyar gazdaság behálózásával. A külföldi befektetések jelentős megnövekedésében nagy szerepet játszott a korábban állami vállalatok privatizációja is. A rendszerváltást követő hat éves periódust vizsgálva a következő tendencia mutatható ki a tőkebefektetések területén.

1.tábla
A működőtőke Magyarországon³

Ország	Db	Milliárd forint	Százalék
Németország	101	288,14	34,50
USA	39	167,82	20,10
Ausztria	116	52,06	6,23
Nagy-Britannia	33	19,63	2,35
Franciaország	41	102,00	12,21
Hollandia	16	24,86	2,98
Belgium	9	33,93	4,06
Svédország	11	5,73	0,69
Svájc	18	18,41	2,20
Olaszország	28	34,76	4,16
FÁK	16	10,46	1,25
Egyéb	51	77,31	9,27
Összesen	479	835,12	100,00

Forrás: 1997-es évkönyv

A táblázatból kitűnik, hogy a német befektetések aránya a legnagyobb. Összehasonlítva a magyar külkereskedelmi forgalomban és a hazai külföldi működőtőke - befektetésekben elfoglalt helyét Németország és Ausztria mindkét szempontból az előkelő helyen van, míg Olaszország jelenléte a magyar gazdaságban két különböző képet mutat. Azért említhető Olaszország, mert az Európai Unió tagországai közül a harmadik legjelentősebb kereskedelmi partner. Olaszországnak a befektetésekben játszott mérsékelt szerepének a hátterében a sajátos vállalatszerkezet áll, amelyet a kis- és középvállalatok túlsúlya jellemez. Felmérések szerint e vállalatkörnek csupán egytizede vesz részt a nemzetközi kereskedelemben, és közülük is minden tizedik folytat rendszeresen, egy évnél hosszabb ideig külkereskedelmet.

Pár szóban kitérhetünk a külföldi befektetők tipizálására. A külföldi befektetőket érdekeltségük és motivációik szerint kategorizálhatjuk. Ebben a tekintetben különböző egy szakmai és egy pénzügyi befektető stratégiája. A szakmai befektető olyan vállalatba investál, amelynek konkurense vagy üzletfele lehet. A befektetés mozgatója az olcsó beszállítói kapacitás vagy a felvevőpiac megszerzése, illetve a konkurenciával szembeni pozíciószerezés. A pénzügyi befektetéseknél viszont másodlagosak a szakmai szempontok, az elsődleges a megtérülés. Ebben az esetben a befektetés értéknövekedésétől várható hozam vonzza a befektetőket. Különbséget lehet tenni a stratégiai és a taktikai befektetők között is. Míg az előbbi többnyire olyan szakmai befektetést eszközöl, amely hosszabb távra szól, és ezért az átmeneti gazdasági nehézségek

³ Megjegyzés: a táblázat 1990-től összegezve mutatja a külföldi tőkével érintett társaságok számát 1996-ig

esetén kevésbé áll fenn a tőke kivonás veszélye. A pénzügyi befektetők között nem ritka a taktikai, a gyors megtérülést szem előtt tartó, majd kivonuló befektető. Származhat a tőke multinacionális és nemzeti vállalatoktól. Az utóbbi esetében a befektetéseket nagymértékben befolyásolja az adott ország gazdaságpolitikája. Végül, de nem utolsósorban különbséget tehetünk nagy-, illetve közepes és kisvállalati befektetők között, amelyeknek nemcsak tőkeereje, hanem stratégiai, taktikai megfontolásai, a fogadó országgal kapcsolatos motivációk és elvárásai rendkívül eltérőek lehetnek.

E kis kitérő után a következő táblázatok információt nyújtanak a működőtőke beáramlás vonatkozásában.

2.a. tábla:
A működőtőke beáramlás alakulása

Megnevezés	1990	1991	1992	1993	1994
Készpénzben érkezett	311	1459	1471	2339	1147
Tárgvi annort	589	155	170	142	173
Összesen	900	1614	1641	2481	1320

Forrás: Jelentések az alagútból (Pénzügykutató Rt.)

A 2.a. táblázat adataiból kitűnik, hogy a megvizsgált tőkebeáramlás kedvezőtlen tendenciát mutat. Az 1994-es évben az előző évhez képest közel 50 százalékkal, de '91-hez, illetve '92-höz viszonyítva is mintegy 20%-kal esett vissza a tőkebefektetés mértéke. A visszaesés hátterében a kárpótlási törvény körül elhúzódó vita, az információs rendszer hiánya, az üzleti infrastruktúra - főként a banki szolgáltatások terén - fejtelensége gyengítette a befektetők bizalmát. A belpolitikai változások okozta bizonytalanság következtében a kivárási taktikája került előtérbe, ezzel függ össze elsősorban a külföldi tőkebeáramlás ütemének lelassulása is. 1993 elejéig azok az adatok, amelyek a külföldi tőkét érintik - fizetési, költségvetési hiány, külkereskedelmi mérleg - viszonylag kedvezően alakultak. Azonban az 1993-as évben ellentétes tendencia vált irányadóvá, az export csökkent, növekedni kezdett a külkereskedelmi deficit, majd a folyó fizetési mérleg hiánya is. Mindez érződött a '94-es eredményeken. A tőkebefektetés ágazati szerkezetét tekintve a legtöbb vegyes vállalatot 1993 végéig a kereskedelemben hozták létre, ezen a területen valósult meg az összes vállalat alapítás több mint 50%-a. A feldolgozóiparban fokozatosan csökkent a külföldi részvételű társaságok aránya, ugyanakkor nőtt a szolgáltatás szektor iránti érdeklődés. 1994-ben is ezek a tendenciák folytatódtak.

A tőkebefektetések nagyságát vizsgálva egy kis eltérő képet kapunk. 1990 és 1993 között a legnagyobb tőkeértéket a feldolgozóiparba fektették be, ezzel szemben a kereskedelemben hozott tőke nagysága 1991-től csökkent, míg a

szolgáltatásoké folyamatosan nőtt. 1994-ben a feldolgozóipar a második helyre szorult a szolgáltatások mögött, mivel az összes tőke 32%-át ide fektették, ugyanakkor ezt 2%-kal meghaladták a szolgáltatásba történő befektetések.

A kormányváltást követő éveket tekintve a következő tendencia mutatható ki:

2.b.tábla

A működőtőke beáramlás alakulása 1994 után

Megnevezés	1995	1996	1997
Készpénzben beérkezett működőtőke	4453	1983	2085
Tárgyi apport	173	57	22
Összesen	4570	2040	2107

Forrás: Jelentések az alagútból (Pénzügykutató Rt.)

A 2.b. táblázat adataiból látható, hogy az 1995-ös év felülmúlta mind a korábbi (a 2.a. táblázat adatai), mind pedig az azt követő éveket. Ez az év a tőkebevonások kiemelkedő éve volt, ugyanis ekkor zajlott le a nagy állami vállalatok - különösen az energia szektor - privatizálása. Ebben az évben közel 70%-os volt a privatizációból származó működőtőke beáramlás, azonban ez az arány évről évre csökkent (1996-ban 30%, 1997-ben 17% volt).

Az 1996-os évben megközelítőleg 45%-kal esett vissza a befektetések aránya a nagy privatizációk lecsengéséből adódóan, azonban ha a tőkebeáramlás privatizáció nélküli értékét hasonlítjuk össze kiderül, hogy az 1996-os év 30%-kal meghaladta az 1995-ös évet. Mindez azt mutatta, hogy a lassan befejeződő privatizáció nem állította le a külföldi tőke beáramlását, az érdeklődés viszont fokozatosan a megerősödő magyar magánszektor felé fordult.

Az 1997-es év a nemzetközi folyamatok alakulásából adódóan egyre kedvezőbb lehetőségeket teremtett a külföldi tőke hazai területekre vonzásának, ugyanis Magyarországot - vagyis a régió három országát - meghívták a NATO-ba (mellyel kapcsolatos népszavazás is pozitív eredménnyel zárult), majd hivatalosan is megkezdődtek az EU csatlakozási tárgyalások (amelyek Magyarország nemzetközi megítélését is egyre kedvezőbben befolyásolták). Mindezek ellenére az 1997-es évben beáramlott működő tőke nagysága alig haladta meg az előző évit, - mindössze 3,3 %-os volt a növekedés - amely bizonyos fokig szinten maradásként is értékelhető. A külföldi tőkével újonnan alakult vállalatok szempontjából továbbra is megmaradt a befektetők azon megkülönböztetése, hogy előnyben részesítik a kizárólag külföldi tulajdonban lévő vállalatok alapítását, ebből következően ezen befektetések részaránya megnőtt. A tőkebefektetések ágazati szerkezetét illetően az 1996-os évben

jelentősen átalakult. Már nem a feldolgozóipar a legjelentősebb tőkefelszívó terület, amint azt az 1993-1994-es évek mutatták - 1997-ben már csak a befektetések 20%-át érintette. Ezzel szemben jelentősen megnőtt az ingatlanügyletek, a pénzügyi tevékenységek, illetve a különböző gazdasági tevékenységeket elősegítő szolgáltatások részesedése a tőkebefektetésekből.

A befektető országok szerinti megoszlásból arra lehet következtetni, hogy a legnagyobb beruházók, mind az alapított vállalatok számát, mind a befektetett tőke nagyságát tekintve Németország, Ausztria, Egyesült Államok, Olaszország, Anglia, Franciaország, azonban az utóbbi két évben a legtöbb céget a németek és az osztrákok mellett a hollandok alapították. A befektetések országok szerinti követése azonban egyre nehezebbé válik, hiszen egyre több multinacionális vállalat jelenik meg a piacon, illetve gyakori, hogy az eredeti vevők a megvásárolt cégeket más külföldi társaságnak továbbértékesítik.

A külföldi tőkemozgás hatása szintén megfigyelhető külkereskedelmünkben. A külföldi tőkebefektetések következtében gyorsan szaporodó vegyesvállalatok tevékenységei jelentősen befolyásolják a külkereskedelem alakulását. A vegyesvállalatok külkereskedelmi aktivitása szám szerinti növekedésük mellett a nemzeti vállalatokat meghaladó versenyképességükkel magyarázható. Meglévő külpiaci kapcsolataik, új termelési és piacszerzési tapasztalataik, a tőkebeáramlás következtében is jobb likviditási és tőkepozíciójuk jelentős előnyt jelentettek a hazai vállalatokkal szemben. Nem véletlen, hogy a gyors exportorientációra is ezek a vállalatok voltak képesek.

3. tábla:

A vegyesvállalatok aránya a vámstatisztika szerinti külkereskedelemben 1990-1996

Megnevezés	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Export	11,3	24,8	30,4	38,1	39,5	55,4	55,3
Import	9,1	27,2	32,8	38,7	43,7	60,9	61,0
Arányuk a külkereskedelmi mérleg egyenlegéből	+32,0	-47,0	-91,0	-40,3	-55,3	-88,0	-85,6

Forrás: Konjunktúrajelentés (1997)

A táblázatból látható az import dinamikus felfutása, amely egyrészt a vegyes vállalatok alapításához apportált javak „rontó” hatásával hozható összefüggésbe, másrészt pedig azzal, hogy az import liberalizálása és a külföldi működőtőke beruházások korlátainak eltörlése egy időben történt, de míg az előbbi hatása fokozatosan, addig az utóbbié csaknem azonnal megmutatkozott. A vegyesvállalatok exportintenzitása, 1996-ban először, nem haladta meg a nemzeti átlagot. Ez értelmezhető úgy is, mint a nemzeti vállalatok exporttevékenységének felzárkózása, amelynek háttérében az export dinamikus

növekedésének lelassulása állt. Importtevékenységük továbbra is intenzívebb, mint a nemzeti átlag.

Az 1996-os külkereskedelmi forgalomban e vállalatok között megfigyelhető, a korábbi évek tendenciáihoz képest sajátosnak tűnő jelenség magyarázatát a vámszabad területekre⁴ kitelepült vállalatok export-import adatai adják. (A vámszabadterületek forgalmának megkülönböztetett statisztikai számbavételére 1996-ban került sor először.) A vámstatisztika szerinti külkereskedelemben résztvevő vegyesvállalatok szám szerinti csökkenésében feltétlenül szerepet játszott, hogy egy részük a vámszabadterületekre helyezte át a tevékenységét, vagy a vámszabadterületeken intenzívebben növelte exportját és importját (a vámszabad területen megjelent cégek azonban még inkább import, mint export tevékenységet végeznek). A vámszabadterületeken zömmel a külföldi érdekeltségű cégek - főként autóipari és elektronikai cégek, egy-egy ruha- és cipőgyártó - tevékenykednek. Részarányuk a vámszabad területek exportjában és az importban egyaránt jóval nagyobb, mint a vámstatisztika szerinti külkereskedelemben.

4. tábla:

**A vegyesvállalatok szerepe a vámszabadterületek forgalmában és az összesített dolláralapú külkereskedelemben
1995-1996**

Vámszabadterületi forgalom	Vegyesvállalatok részaránya		Dinamika (1995=100%)	
	1995	1996	VV-k	Összes
Export	91,0	81,2	177,2	193,0
Import	88,6	81,2	185,7	202,8
Mérleg egyenleg	+102,3	+81,3	115,5	145,4
Összesített forgalom	Vegyesvállalatok részaránya		Dinamika (1995=100%)	
	1995	1996	VV-k	Összes
Export	58,6	59,8	113,9	110,1
Import	63,5	64,3	113,6	110,9
Mérleg egyenleg	-94,6	-91,2	112,2	116,3

Forrás: Konjunktúrajelentés (1997)

A vámszabadterületeken folytatott forgalom dinamikájának nagymértékű visszaesése figyelhető meg 1996-ban, amelyből arra lehet következtetni, hogy a vámszabadterületeken megnövekedett forgalom nem a magyarországi beszállítókra támaszkodva bővült.

⁴ Vámszabadterület: az államterületen belül elkülönített, vámjog tekintetében külföldinek minősülő terület (szabadkikötő, vámszabad-raktár) ahol tranzit áruk vámmentes átrakodása, ideiglenes tárolása történik.

Magyarország-EU külkereskedelmi áruszerkezetének jellemzői

A külkereskedelmi stabilizációt jelentős szerkezeti változások kísérték. Struktúramódosulás figyelhető meg az exportban és az importban, valamint az árucsoportokban.

Az évtized első felében a gabona, az élelmiszerek és az élőállatok csoportja volt az EU-ba irányuló magyar export legfontosabb árucsoportja, import oldalon pedig a bér munkához érkező anyag, félkésztermék, és a fogyasztási cikkek emelhetők ki. Azonban 1996-tól jelentős változás figyelhető meg az áruszerkezetben. Mind az EU-ba irányuló export, mind az onnan származó import esetében az iparcikkek (6,7,8) arányának emelkedése tapasztalható. A módosulás oka részben a vámszabadterületek statisztikai számbavétele, részben pedig a külföldi működőtőke beruházásokban rejlik. Ezen árucsoportokba tartozó termékek - anyagigényes termékek (6), közlekedési és szállító eszközök (7), vegyes iparcikkek (8) - esetében az EU-ba irányuló export részaránya a teljes magyar kivitelben a 70%-ot is meghaladja.

Az ásványi fűtő-, kenő- és üzemanyag (3), valamint a növényi és állati olajok, zsírok kategóriájában a kivitel visszaesése követhető nyomon az átmenet időszakában, azonban a '90-es évek második felében ismét növekedésnek indult. Az előbbi esetben nyilvánvaló, hogy a keleti relációból származó import beszűkülése illetve az ehhez kapcsolódó szállítási és költségemelkedési problémák hatottak kedvezőtlenül az exportjára. Az étkezési olajoknál pedig a nyugati, elsősorban az EU-beli import kiszorító hatása érvényesült. A vizsgált években valamennyi hazai jelentős növény-olajipari cég külföldi tulajdonba került.

A mezőgazdasági és élelmiszeripari külkereskedelem egyik meghatározó eleme Magyarország és az EU kölcsönös kereskedelmének, bár az élelmiszer és élőállat (0) exportja fokozatosan veszített jelentőségéből. Az agrárkivitel döntő része néhány termékcsoporthoz koncentrálódik. A legnagyobb súllyal (közel 60%) az élőállatok, hús- és húskészítmények szerepelnek. Ellentmondásos helyzet jellemzi a korábban oly jelentős szerepet játszó gabonafélék és tejtermékek helyzetét a külkereskedelemben, ami jórészt korlátozások következménye.

Import oldalról megközelítve a legfontosabb termékcsoporthoz a friss zöldség és gyümölcs. Szembetűnő néhány termékcsoporthoz dinamikus térnyerése, mint a gabonakészítmények, valamint egyéb táplálkozásra alkalmas termékek és készítmények. A magyar-EU agrárkereskedelem erősen komplementer jellegűnek nevezhető, Az ipari termékek (5,6,7,8) részarányát tekintve nem volt számottevő változás. Ez gyakorlatilag 90% körül stagnált. A gépek, gépi berendezések behozatala főként a vámszabadterületeken folyó összeszerelések részét képezi, a gépberuházások növekedése csupán másodlagos volt.

A '95-ös évben jelentős növekedés volt tapasztalható a behozatal alakulásában, különösen az ásványi fűtő-, kenő- és üzemanyag (3), illetve az állati és növényi olaj, zsír (4) kategóriában figyelhető meg, melyek okát korábban már említettük.

Az EU-val folytatott kereskedelemben elsősorban a fogyasztási cikkek (háztartási gépek, autók, bútorok, élelmiszerek, gyógyszerek stb.) importja mutatott gyors növekedést. A behozott termékek egy köre input anyagként szolgált, és így a folyó termelés, valamint a kivitel fenntartásának és növekedésének feltételeit biztosította.

A bérmunka kiemelése szintén nagyon fontos, mert jelentősen befolyásolja a kivitel alakulását. A magyar kivitel termékcsoportjai közül a textil- és ruhaipari, vas és acél, bizonyos vegyipari termékek jelentős része bérmunka-konstrukcióhoz kapcsolódik. A bérmunkaexport dinamikáját a korábbi években, de a keleti országok olcsóbb bérköltsége versenyhelyzetet teremtett a bérmunka-megbízásokért. Mivel a magyar kivitel számottevő része a bérmunkához kapcsolódik, az Unió beszerzési forrásainak kisebb-nagyobb mértékű átcsoportosítása rendkívül gyorsan bekövetkezhet Magyarország hátrányára.

5. tábla
Magyarország külkereskedelme az EU-val

SITC R. 3.	Export					Import				
	92/93	94/93	95/94	96/95	96/92	92/93	94/93	95/94	96/95	96/92
0	-11,34	29,49	56,03	20,01	114,97	71,64	59,56	1,91	6,05	195,98
1	-6,08	18,04	77,50	78,29	250,87	37,88	27,76	59,39	39,31	291,16
2	6,35	50,30	60,98	9,04	180,59	22,17	50,16	86,91	9,98	277,17
3	27,55	7,64	366,35	62,67	941,53	-12,85	93,24	402,31	-14,26	625,29
4	-34,68	-30,13	36,29	66,69	3,69	124,75	95,17	188,33	15,01	1354,58
5	-8,18	39,31	86,16	2,43	143,93	16,76	43,76	78,59	27,37	281,81
6	-14,13	63,34	82,81	18,54	203,92	14,70	43,42	100,50	23,66	307,87
7	-2,86	88,30	95,61	22,69	338,97	30,28	57,68	58,27	26,53	311,39
8	-13,48	37,53	51,68	36,31	146,03	58,65	8,75	59,79	24,20	242,43
9	-19,27	25,88	-8,78	70,89	58,42	-86,10	-15,61	486,36	163,56	81,82
Összesen	-9,21	50,90	76,73	23,45	198,92	24,16	49,57	70,83	23,84	292,87

Megjegyzés: az 1992. évet megelőző időszakok statisztikai számbavételére más módszert alkalmaztak, így nem áll rendelkezésünkre megfelelő adatbázis az 1989-1991 évek vonatkozásában.

SITC árucsoportok: 0 élelmiszer és élőállat; 1 ital és dohány; 2 nem étkezési célú nyersanyag; 3 ásványi fűtő-, kenő- és üzemanyag; 4 állati és növényi olaj és zsír; 5 vegy- és gyógyszeripari termékek; 6 anyagigényes iparcikkek; 7 gépek, közlekedési és szállítóeszközök; 8 vegyes cikkek; 9 másutt fel nem tüntetett termék és ügylet.

6. tábla
A magyar-EU kereskedelem áruszerkezete

SITC R. 3	Export					Import				
	1992	1993	1994	1995	1996	1992	1993	1994	1995	1996
0	17,51	17,09	14,70	15,36	12,52	3,73	4,88	5,09	3,27	2,79
1	0,78	0,80	0,63	0,59	0,92	0,54	0,56	0,46	0,47	0,53
2	5,39	6,21	6,39	5,40	5,15	2,66	2,66	2,18	2,59	2,31
3	1,31	1,63	1,16	3,87	4,29	0,63	0,63	0,62	1,74	1,20
4	0,44	0,25	0,09	0,26	0,16	0,11	0,11	0,64	0,36	0,29
5	9,16	9,58	8,56	9,70	7,59	16,36	16,36	15,11	45,50	15,94
6	17,02	19,58	21,06	19,10	18,87	24,12	24,12	23,30	26,27	26,263
7	18,18	20,18	24,86	25,74	27,80	36,40	26,40	39,04	36,83	37,63
8	30,13	24,52	22,43	19,95	23,04	15,42	15,42	13,55	13,00	13,04
9	0,07	0,16	0,12	0,04	0,06	0,02	0,05	0,01	0,01	0,02
Összesen	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Forrás: KSH Külkereskedelmi Statisztikai Évkönyv

Magyarország és az EU közötti kereskedelem

Fejlődése, dinamikája és relációi

Magyarország külkereskedelmében egyre nagyobb arányt képvisel az Európai Unió, ezen belül is a német reláció. Fontos azonban megemlíteni az elemzést nehezítő változásokat. Ide tartozik egyrészt, hogy 1989 és 1991 között a kétoldalú forgalom egy része még nem konvertibilis valutában bonyolódott le, másrészt az EK összetétele a vizsgált időszak folyamán többször változott, mivel a német egyesülést követően a volt NDK-val folytatott kereskedelem is a magyar EK-forgalom részévé vált, valamint 1995-ben bővült az Európai Unió tagállamainak száma, mivel Ausztria, Finnország és Svédország belépésével 15 tagúra bővült az Unió.

7.tábla:
Magyarország és az Európai Unió közötti kereskedelem
(éves %-os növekedési ütem)

Megnevezés		1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1996/ 1992
Exp. az EU-ba	konv.	8,9	29,5	41,2	14,4	-22,3	31,6	48,1	2,1	54,9
(változás %)	telj.	8,7	29,6	31,8						
Teljes exp.	konv.	5,5	15,5	37,2	7,4	-16,8	20,1	20,2	2,2	22,8
(változás %)	telj.	-1,2	-1,1	4,4						
Imp. az EU-ba	konv.	9,8	5,3	65,9	1,3	6,5	31,0	44,2	1,8	104,6
(változás %)	telj.	9,0	4,8	41,5						
Teljes imp.	konv.	5,2	11,5	75,6	-0,1	13,2	16,1	6,3	4,8	46,3
(változás %)	telj.	-3,2	-2	29,3						
Mo.-EU forg.(M USD)		-168	+402,4	-11,4	+600,5	-894,1	-1143,3	-1435,1	-1434,5	

Forrás: Kovács Zoltán Ákos: Magyarország és az EU: a külkereskedelmi kapcsolatok néhány fontos jellemzője

A táblázatból látható, hogy 1990-ben és különösen 1991-ben jelentősen felgyorsult az EK-ba irányuló magyar export növekedése. Ennek egyik oka, hogy 1989-ben érvénybe lépő Kereskedelmi és Együttműködési Megállapodás keretében az EK számos kereskedelmi kedvezmény formájában - pl. a preferenciális elbánás (GSP) kiterjesztése Magyarországra - érezhetően javította a magyar exportőrök piacra jutási feltételeit. Másrészt a folyamatok háttérében némi alkalmazkodási politika is meghúzódott. A magyar gazdaságirányítás és maguk a vállalatok is jelentős erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy a keleti relációba irányuló kivitt áttereljék a nyugati piacok irányába. A KGST-kereskedelem összeomlása, a dollárelszámolásra történő áttérés, valamint a keleti piacok beszűkülése azok a környezeti tényezők, amelyek a magyar külkereskedelem reorientációjához vezettek.

Látható, hogy az EU-ból származó import csak 1991-ben ugrott meg, mivel az ezt megelőző import liberalizálási intézkedések elsősorban a beruházási javakat, majd pedig a termeléshez szükséges alapanyagokat és alkatrészeket érintették. A legtöbb késztermék, csakúgy, mint a fogyasztási cikkek behozatalának liberalizálása 1991-től gyorsult fel. Mindezek eredményeképpen 1990-ben 402,4 millió USD-os aktívum keletkezett a kétoldalú forgalomban. Bár 1991-ben az EK-ba irányuló magyar export erőteljesen bővült, a behozatal növekedési üteme ezt jelentősen felülmúlta. Ennek következtében alakult ki a 11 milliárd USD-os passzívum.

Az 1992 óta eltelt időszak jelentősen különbözik a korábbi évek trendjétől. Az 1992-ben érvénybe lépett Társulási Megállapodás kedvező hatásai fokozatosan érzékelhetővé váltak. Azonban az egyezmény keretében az EK által nyújtott újabb kedvezmények az aszimmetria ellenére sem eredményeztek olyan

mértékű export növekedését, mint azt elvárták. Mindez részben azzal magyarázható, hogy a megállapodás szerint „érzékenynek” minősített termékcsoportokat, amelyek a magyar kivitel szempontjából fontosak - mint például a textil- és ruhaipari, vas- és acélipari, mezőgazdasági termékek - olyan rendelkezések szabályozták, amelyek a kereskedelmi korlátok átlagosnál lassabb ütemű leépítését vagy mérséklését irányozták elő. Emellett közrejátszott az is, hogy az EK-országokban 1992-től gazdasági recesszió bontakozott ki, ami jelentősen visszavetette az importtermékek iránti keresletet, és a protekcionista szempontok megerősödéséhez vezetett. Ez eredményezte azt, hogy az import 1992-ben gyakorlatilag stagnált. Az EK-ból származó behozatal jelentős részét a „nyugati” fogyasztási cikkek alkották, amelyre óriási kereslet volt, azonban a hazai piac néhány éven belül telítetté vált. Részben ezzel magyarázható, hogy az EK-ból származó import miért nem nőtt egyenletes ütemben az elmúlt években. Az export és az import egymástól jelentősen eltérő trendet mutatott különösen 1993-ban, amikor több mint 22%-kal esett vissza az EK-ba irányuló magyar kivitel. Mint látható a teljes magyar kivitel is visszaesett, azonban a csökkenés sokkal erőteljesebb volt az EK esetén, mint más piacok vonatkozásában. Ez egyrészt azzal függhet össze, hogy az exportteljesítményünk egyre erősebben függ a nyugat-európai piacok és különösképpen az Európai Unió konjunktúrális helyzetétől.⁵

Az EK-ba irányuló magyar kivitel visszaesése részben az EK recesszió miatt mérséklődő importkeresletével magyarázható, de az exportteljesítményünk romlása mindenekelőtt a hazai problémákkal hozhatók összefüggésbe (a versenyképességünk romlása a kelet-európai országokkal szemben, a forint felértékelődése, árualaphiány, rendezetlen tulajdonviszonyok, a mezőgazdaságot érintő időjárási problémák, újabb szabályozók bevezetése, exportfinanszírozás elégtelensége, stb.). Mint látható 1993-tól a külkereskedelmi mérleghiány óriási méreteket öltött, ezért a kereskedelempolitika fő kérdésévé a külső egyensúlyromlás megfékezése vált, melynek eszköze a váratlan forintdevalváció volt.

1994-ben az exportban egy jelentős, több mint 30%-os, az importéhoz hasonló ütemű növekedést regisztráltak. Ennek háttérében az 1990-1993 közötti recesszió és stagnálás 1994-ben történő végetérése állt. Az 1995-ös év

⁵ Az elmúlt évek tapasztalata szerint a magyar gazdaság rendkívül konjunktúra érzékeny. Az állítás, amely szerint a világkereskedelemben alacsony részesedésű országok kivitelének alakulását a konjunktúrális helyzet alig befolyásolja, csak általánosan igaz, Magyarország vonatkozásában pedig egyáltalán nem az.

Az MNB szakértői 1991 és 1993 közötti időszakra vizsgálatot végeztek azzal kapcsolatban, hogy a dollárban számított export változását mennyiben befolyásolja a német gazdaság importkeresletének módosulása. A számítások olyan szoros korrelációt jeleztek, ami egyértelműen alátámasztja azt a feltételezést, hogy a német importkereslet módosulása jelentősen befolyásolja kivitelünk alakulását.

látványos forgalomnövekedése az EU bővülésének eredménye, főként Ausztria belépése jelentett nagymértékű pozitív változást. Azonban a deficit mértéke nem csökkent, ezért 1995-96-os évek külkereskedelmi folyamatait is a stabilizációs intézkedések irányították, melynek eszközei a csúszó leértékelés, a vámszint csökkentése és a forint egyszeri devalválása volt. Az utóbbi célja egyfelől a külkereskedelmi folyamatok javítása, másfelől a spekuláció letörése volt. Az 1996-os év forgalmát szemlélve azt mondhatjuk, hogy a '90-es évtized első felére jellemző erős forgalomhullámzás megtörni látszik, és a behozatal, valamint a kivitel is megmaradt egy viszonylag magas szinten.

Az adatokból látható, hogy a vizsgált időszakban mind az EU-ba irányuló magyar export, mind pedig az onnan származó import gyorsabban növekedett, mint a teljes magyar forgalom, különösen a külgazdasági kapcsolatainkat erősítő Európai Megállapodás hatásai érvényesüléséből eredően. Ez jelzi, hogy az Európai Unió kereskedelmi partnerként egyre fontosabbá vált Magyarország számára.

Külkereskedelmünk **relációs** jellemzőit illetően elmondhatjuk, hogy az 1980-as évek végén kezdődő külkereskedelmi reorientáció következtében az EU-országok részaránya Magyarország exportjában 1997-re több mint a teljes forgalom 70%-ra, az importban pedig több mint 60%-ra emelkedett. Ezt a tendenciát illusztrálja a 8.a. és a 8.b. táblázat.

8.a. tábla:

Az export országcsoportok szerinti megoszlása

Megnevezés	1992	1993	199	1995	1996	1997
Fejlett országok	71,3	67,6	72,3	69,3	76,1	77,5
– Európai Unió	49,8	46,5	51,0	62,7	69,6	71,2
– Németország	27,8	27,7	26,7	28,6	33,7	37,3
Fejlődő országok	5,3	5,4	4,1	3,9	3,2	2,7
Közép- és kelet-európai	23,3	26,4	18,6	20,0	19,9	19,2
– CEFTA-országok	4,0	5,2	6,1	6,4	7,4	7,3
– Oroszország	13,1	15,3	7,4	5,1	4,9	5,0
Máshová nem sorolt	6,1	0,6	5,0	6,8	0,8	0,6
Összesen	100.	100.	100.	100.	100.	100.

Forrás: Jelentések az alagútból (Pénzügykutató Rt.)

1997-ben szinte valamennyi főbb relációban dinamikusán bővült a magyar export és import, bár ebben az esetben is a felfutó vámszabad területi tevékenység eléggé meghatározó, ugyanis a vámszabad területek exportjának 98%-a a fejlett országokba - ezen belül 95%-a az EU-ba - irányul, importjuknak pedig 85%-a e régiókból - ezen belül 78%-a az EU-ból - származik. A vámszabad területek fontossága könnyen belátható, s amellet, hogy elterjedése

a fejlődő országokra jellemző, megtalálhatók az EU-ban is, ahol - bár nem létezőnek tekintik e zónákat - napjainkban 24 vámszabad terület működik.

A fejlett országokba irányuló exportunk jelentős mértékben nőtt, ezen belül kiemelkedő az EU-ba irányuló kivitelünk. Azonban meg kell jegyeznünk, hogy az EU-n belül Németországgal bővültek legnagyobb mértékben a külgazdasági kapcsolataink. A fenti állítást az a tény igazolja, hogy mára a magyar külkereskedelmi forgalom háttérében egyre inkább kooperációs kapcsolatok állnak, vagyis a német export gyors növekedése húzza a magyar kivitel is a beszállítói és bér munka-hálózaton keresztül.

Az elmúlt több mint öt évet vizsgálva megállapíthatjuk, hogy jelentősen átrendeződött exportunk relációs szerkezete. A legszembetűnőbb változás az Európai Unió és Németország arányának több mint 20 illetve 10 százalékpontot meghaladó növekedése. A fejlődő országokkal folytatott exporttevékenységünkben a csökkenő tendencia érvényesül. A közép- és kelet-európai országok viszonylatában 1993-ról 1994-re közel 8 százalékpontos visszaesés mutatkozott a kivitelünkben, ennek ellenére feltűnő a CEFTA országokkal folytatott kereskedelmünk élénkülése. Ezzel párhuzamosan a szovjet utódállamokba irányuló kivitelünk jelentős mértékű visszaesést mutat, és ez a tendencia a továbbiakban is érvényesült.

8.b.tábla:

Az import országcsoportok szerinti megoszlása

Megnevezés	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Fejlett országok	69,7	64,9	71,1	70,4	71,4	72,5
Európai Unió	42,7	40,1	61,5	61,5	62,3	62,6
Németország	23,5	21,5	23,5	23,4	26,9	26,7
Fejlődő országok	4,2	4,4	4,6	5,6	6,0	7,0
Közép- és kelet-európai	25,3	30,0	21,6	22,1	21,2	19,0
CEFTA-országok	5,9	5,2	6,1	6,4	6,9	6,5
Oroszország	16,3	22,2	12,2	11,9	11,1	9,5
Máshová nem sorolt	0,8	0,7	2,7	1,9	1,4	1,6
Összesen	100.	100.	100.	100,0	100,0	100,0

Forrás: Jelentések az alagútból (Pénzügykutató Rt.)

Az import eléggé differenciáltan változott. A '90-es évek első felében dinamikus emelkedett a behozatalunk mind a fejlett, mind pedig a közép-kelet európai régióból, azonban az évtized közepén egy ellentétes irányú hatás kezdett kibontakozni.

A fejlett országok tekintetében ugyanis az 1995-ös minimális arányú visszaesést egyenletes növekedési ütem követte, ugyanakkor a volt szovjet utódállamokból származó import csökkenő tendenciát mutatott. Ismét ki kell emelnünk az Európai Unió, azon belül is Németország nagyságrendjét a magyar

importban. Az alacsony bázishoz képest jelentős behozatali növekedés látható a fejlődő relációban, viszont az átlagosnál is kevésbé bővültek vásárlásaink a CEFTA-országok tekintetében. A fejlett országok részaránya már a '90-es évek első felében magas volt. Importunk relációs szerkezetében sokkal kisebb módosulások láthatóak, a relációs változás sokkal gyorsabban lezajlott, mint az exportunkban. A fő arányok négy éve nagyjából változatlanok - a fejlett országok 70%, a közép- és kelet-európai országok 20% körül részesednek külkereskedelmünkben. Az elmúlt években a korábbiakhoz képest némileg emelkedett Németország valamint a fejlődő régió aránya és Oroszországé pedig csökkent.

9. tábla

**Egyes EU-tagországok és Oroszország aránya Magyarországon
külkereskedelmében**

Ország	1992		1993		1994		1995		1996	
	Import	Export	Import	Export	Import	Export	Import	Export	Import	Export
Németország	23,5	27,7	21,6	26,6	23,4	28,2	23,4	28,6	23,6	29,0
Ausztria	14,4	10,7	11,6	10,1	12,0	10,9	10,7	10,1	9,5	10,6
Olaszország	6,3	9,5	6,0	8,0	6,9	8,5	8,0	8,5	8,1	8,0
Oroszország	16,9	13,1	22,2	15,3	11,9	7,5	11,8	6,4	12,5	5,9
Spanyolország	-	-	-	-	1,0	0,9	1,5	0,9	1,0	1,1
Svédország	2,0	1,2	1,5	1,0	2,1	1,2	2,0	1,0	1,7	1,1
Belgium	2,0	2,2	1,9	1,8	2,1	1,9	2,5	2,0	2,4	2,1
Franciaország	3,1	3,2	3,3	3,4	3,4	3,5	3,9	4,0	4,2	3,7
Hollandia	2,9	2,2	2,7	2,4	3,0	2,5	3,1	2,9	3,2	2,7
Nagy-Britannia	2,9	2,0	2,5	2,3	4,0	4,2	3,1	3,0	3,3	2,9

Forrás: KSH Külkereskedelmi Statisztikai Évkönyv

Az egyes EU-tagállamok részarányát tekintve megállapítható, hogy külkereskedelmi forgalmunk közel fele Németországgal, Ausztriával és Olaszországgal bonyolódik, mindemellett oroszországi forgalmunk is számottevő. A többi ország kereskedelmi részesedése viszont nem meghatározó.

Ez a tény rávilágít a magyar külkereskedelmi viszonyrendszer sajátosságaira, mely szerint a magyar gazdaság jelentős mértékben bekapcsolódott a közép-európai ipari-kereskedelmi integrációba. Különösen dominánsak a német kereskedelmi kapcsolatok, mivel az összesített külkereskedelem közel harmada, míg az ipari vámszabad területek forgalmának fele bonyolódik ebben a viszonylatban. A vámstatisztikai forgalmi mutatók alapján az Európai Unió országaiba irányuló kivitelünk és behozatalunk növekedése ez utóbbi pár évben az átlagos szint alatt maradt, ám az összesített adatok módosítják ezt, ugyanis az ipari vámszabad területek külkereskedelme

túlnyomórészt az EU-val bonyolódik. Ez az arány az export esetében meghaladja a 90%-ot, import esetén ez az érték 80% körüli.

Összefoglalás

Az EU-val kialakított külkereskedelmi kapcsolatunk túlmutat a csupán export-import értelmezhetőségén, ugyanis nemcsak a külkereskedelem fejlődéséhez járul hozzá, hanem megnöveli a gazdaság intenzitását a külföldi tőkebeáramlás által növekvő technikai, illetve technológia színvonal emelkedésével, ami elősegíti az előállított termékek versenyképesebbé tételét. Így hazánk számára minden szempontból előnyös a külgazdasági kapcsolataink minél szorosabbá tétele az Unió tagországaival, amely egyfajta kihívásnak is tekinthető.

Magyarország számára az integráció nyújtotta előny egyik megtestesítőjének a gazdasági felzárkózás lehetőségét tekintjük, mind a nyugati életszínvonal, mind pedig a teljesítmény, minőség és az innováció területén.

Az EU csatlakozás lehetőségének ugyanakkor vannak kül-, és belpolitikai indítékai is. Külpolitikai okként Magyarország kicsiny és gyakorlatilag előnytelen elhelyezkedése, illetve védtelensége is szempontként merülhet fel, amelynek megoldását a NATO-csatlakozás biztosítaná. Belpolitikai érdeke Magyarországnak a politikai átalakulás visszafordíthatatlanná tétele, a modernizációt fenyegető és az ország nemzetközi hitelét csorbító szélsőséges nézetek háttérbe szorítása.

A csatlakozásból adódó bizonytalanság elsősorban Magyarország belső helyzetével kapcsolatos. Ezt a tényezőt növeli az a körülmény, hogy az integráció szempontjából a hazai politikai kritériumok és azok fontossági sorrendje nem esik egybe az EU álláspontjával.

Az EU szempontjából az újabb kibővülési lehetőségek, feltételek és időzítések mérlegelése élvez prioritást. Ezen érdekek az EU nemzetközi versenypozíciójának javításával és biztonságának megőrzésével függnek össze. Az integráció minél gyorsabb megvalósulásának gazdasági akadályai vannak, mivel a kontinens két fele között „integrációs szakadék” húzódik. A minőségi különbségek kimutathatók a gazdasági fejlettségi szint, illetve a konjunktúrális állapotra vonatkozóan.

Mindezen szempontok figyelembevételével az alábbi következtetés vonható le: Magyarország számára az integrációs feltételek mielőbbi teljesítése az egyetlen mód arra, hogy minden téren utolérje a nyugati színvonalat. Ez azonban „sokkterápiát” kényszerít a gazdaságra. Hazánk csatlakozása az EU-hoz elkerülhetetlen, a külpolitikai, külgazdasági érdekekből adódóan. A gazdaságpolitikai egységet alkotó területek által okozott gazdasági verseny kiegyenlítetlenségét csak egy egységes Európa létrejötte ellensúlyozhatja.

IRODALOM

1. Halm Tamás-Kőrösi István: Európaról a katedrán
(1996, Buro Info Service)
2. Balázs Péter: Az Európai Unió külkapcsolatai és Magyarország
(1996, Közgazdasági és Jogi könyvkiadó)
Kovács Zoltán Ákos: Magyarország és az EU: a kereskedelmi kapcsolatok
néhány jellemzője (1995, Külgazdaság)
3. Berényi Judit-Somogyi Dorottya: A külföldi működőtőke Magyarországon
(1995, Külgazdaság)
4. Hamar Judit: A vegyes vállalatok szerepe a külkereskedelemben
(1995, Külgazdaság)
5. Antalóczy Katalin: Külgazdasági folyamatok
(Pénzügykutató Rt.: Jelentések az alagútból)
6. Konjunktúrajelentés (1997, Koping-Datorg RT.)
Meisel V. Sándor - Mohácsi Kálmán: A társulási szerződés és a magyar
agrárágazat (1993, Európa Fórum)
7. Alfred Tovias: Az EK szerepe a magyar ipari szerkezet korszerűsítésében
(1993, Európa Fórum)